

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ «ЧАС» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Захарова Л. М. (канд. філол. наук), Шніп Ю. В.

Національний технічний університет України "КПІ"

Вступ. У сучасних лінгвістичних дослідженнях вивчення фразеологічних одиниць на позначення концепту «час» в англійській мові є актуальним і перспективним напрямком. Велика увага приділяється дослідженню семантики і прагматики фразеологічних одиниць на позначення певних концептів та їх інваріантів в англійській мові, положенню сучасної лінгвоконцептології (Ю. С. Степанов, В. В. Тимофєєва, Б. О. Серебрєнніков, А. М. Приходько), але вивчення семантичної варіантності фразеологічних одиниць з компонентом «час» (О. В. Афанасєєва, О. О. Сєліванова) та їх функціональних особливостей не є достатнім, у чому і виявляється актуальність цієї статті. Спираючись на дослідження українських, російських вчених (Ю. Ф. Прадід, О. В. Афанасєєва, Фещенко Ю. І., Копиленко М. М., Попова З. Д., Тимофєєва В. В.) з проблеми даного питання пропонуємо розглянути концептуально-ідеографічний аналіз та комунікативно-прагматичний підхід у дослідженні функціонально-семантичних особливостей фразеологічних одиниць англійській мові та їх інваріантів.

Метою цієї статті є встановлення особливостей функціонально-семантичної варіантності фразеологізмів з концептуальним компонентом «час» в англійській мові.

Універсальний концепт «час» та його структура. Мова функціонує як посередник між людиною та концептуальною картиною світу, а також являється невід'ємним компонентом свідомості, її інструментом. Б. О. Серебрєнніков розглядає мовну картину світу як уявлення про дійсність, яке відображається у значенні слів [7]. Концептуальна картина світу розглядається як «представлення у свідомості інтеріоризованого людиною світу» [8].

Концепт є основною одиницею мовної картини світу у лінгвістиці (від латинського *conceptus* – «поняття») [2, с. 24]. Концепт визначається як

відображення поняття, в результаті тісної взаємодії значення слова зі змістом поняття [2]. На сьогоднішній день типологія концептів знаходиться у стадії розвитку. Основною є типологія концептів в аспекті когнітивної семантики, що представлена бінарною опозицією «універсальність-специфічність» [6]. Універсальні концепти займають особливе місце серед концептів та складають основу фундаментального світосприйняття [6, с. 82].

Фразеологічні одиниці виступають маркерами концептуальної картини світу, а також середовищем вербалізації та існування універсальних концептів, таких як «час» («time» в англійській мові). Концептуально-ідеографічний аналіз цих мовних одиниць є невід'ємною частиною дослідження ФО з компонентом «час», що пов'язано з необхідністю виявлення семантичних особливостей їх функціонування в процесі комунікації в англійській мові.

За Ю. С. Степановим [2], універсальні концепти, такі як концепт «час» («time»), вважаються первинними базовими концептами, тому що формувалися одночасно з мисленням та мовою. У зв'язку з цим вони мають складну структуру. Виділяють такі три нашарування: активне, пасивне та внутрішнє. Активне нашарування характеризується актуальністю та універсальністю використання, пасивне використовується лише деякими соціальними групами, а внутрішнє, тобто етимологічний прошарок, використовується лише науковцями [2].

Характеристика семантики ФО з концептуальним компонентом «час» (на основі досліджень Ю. Ф. Прадіда та О. В. Афанасьєвої). Ідеографічна класифікація за Ю. Ф. Прадідом [5], пов'язана з екстралінгвістичним членуванням світу та базується на поняттєво-логічних принципах, наявності інтегрувальної мікро- чи макросистеми семантичної ознаки, яка є спільною для усіх членів системи. Тематичні та семантичні поля, що представляють картину світу «від мови» й асоціативних зв'язків, репрезентують погляд на картину світу «від носія мови» [5]. Специфіка ФО виявляється у здатності кваліфікувати ті або інші ознаки, що позначаються одиницями мови у тематико-ідеографічному угрупованні [5].

Концепт «час» є універсальним концептом, а його структура відповідає ядерно-периферійній моделі, у центрі якої знаходяться значення тривалості (див. рис. 1.1). За ідеографічним аналізом Ю. Ф. Прадіда та на основі досліджень концептосфери «час» О. В. Афанасьєвої можна виділити такі фразеосемантичні поля (далі ФСП) [1; 5]: періодизація в часовій сегментації світу (далі ФСП «цикл»); а саме вікова періодизація, яка пов'язана з життєдіяльністю людини; інтенсивність та частотність протікання дії (далі ФСП «момент»), фазовість протікання дії (далі ФСП «період/ відрізок часу»).

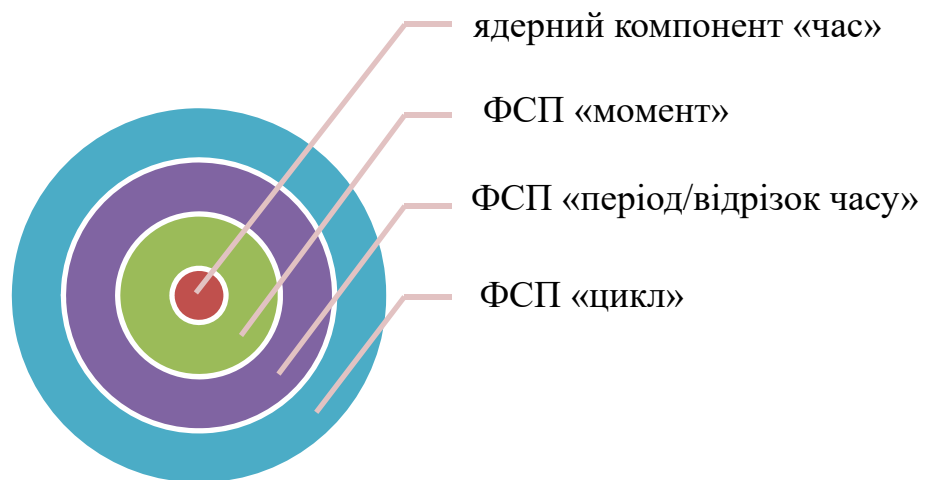

Рис. 1.1. Основні компоненти ядерно-периферійної структури універсального концепту «час» (за ідеографічним аналізом Ю. Ф. Прадіда та на основі досліджень концептосфери «час» О. В. Афанасьєвої)

У свою чергу, деякі мікрополя, які мають спектральний характер, тобто відображають різні аспекти якогось одного явища, розбито на фразеосемантичні варіантно-синонімічні групи (далі ФСГ) [1]: вікова періодизація у житті людини (ФСГ «дитинство», ФСГ «молодість», ФСГ «старість») та періодизація, пов'язана з життєдіяльністю людини та послідовністю подій у житті (ФСГ «минуле», ФСГ «теперішнє», ФСГ «майбутнє»); інтенсивність проходження дії (ФСГ «швидко-повільно»); частотність протікання дії (ФСГ «часто-рідко»); фазовість перебігу дії (ФСГ «початок-кінець», «рано-пізно»). Усі ці поняття зафіксовані у рамках макрополя концепту «час» та віднесені до відповідних фразеосемантичних полів.

Варіантність ФО на позначення концепту «час» в англійській мові.

Додаткова перевага дослідження даних одиниць це їх варіантність, яка зумовлена семантичними особливостями. У фразеологізмах традиційно виділяють лексичне й формальне варіювання, що спричиняє появу фразеологічних синонімів [3]. На думку дослідників М. М. Копиленка та З. Д. Попової [3], тотожність зберігається лише за умови граматичних модифікацій, а заміна лексем створює вже нову синонімічну фразеологічну одиницю, в той час як фразеологічні синоніми – це варіанти ФО на позначення того самого поняття.

Концепт «час» в англійській мові є вербалізованим фразеосемантичним та семантичним полем, ядром якого є компонент «час» і, відповідно, в англійській мові «time», в периферії якого знаходяться інші компоненти, що позначають поняття часу [1]. У фразеологізмах на позначення концепту «час» ядерний компонент може бути виражений як експліцитно, тобто лексемою «time», так й імпліцитно.

Заміна сполучуваного дієслова (за наявності) є іншим видом варіантності ФО на позначення концепту «час» в англійській мові. За О. В. Афанасьєвою [1], дана лексема, що є переважно ядерним компонентом ФО на позначення концепту «час», характеризується сполучуваністю з такими дієсловами, наприклад: *припускати (to suspect), мати (to have)*.

Семантика більшості дієслів передбачає певний емоційний стан людини. Лексема «time» у сучасній англійській фразеології сполучається з такими дієсловами, наприклад [1]: *дати (to give), залишати (to leave), провести (to spend), витратити даремно (to waste)*. Роль виконавця дії дана лексема виконує у випадку сполучуваності з наступними дієсловами [1]: *пройти (to pass), повільно тягнутися (to creep)*.

Комунікативно-прагматичний вектор дослідження функціональної варіантності ФО з концептуальним компонентом «час» в англійській мові. Вибір вектора дослідження зумовлений антропоцентричним підходом до вивчення концепту «час» в англійській фразеології. Фразеологічні одиниці як

особливі мовні засоби виконують не лише мовну та лінгвокультурні функції, що передбачають передачу інформації про стереотипи, культурні реалії, а й інформаційно-комунікативні функції.

Функціональні особливості ФО на позначення концепту «час» в англійській мові тісно корелюють з їх семантичною структурою, а отже, складаються з таких інформаційних блоків (макрокомпонентів), як когнітивний, граматичний, денотативний, функціонально-стилістичний, емотивно-оцінний та мотиваційний [11]. Дані блоки є обов'язковими елементами семантичної структури фразеологізмів, у той час як інші блоки мають факультативний характер [11]. Культурно релевантна інформація представлена у фразеологічних одиницях у когнітивному або денотативному блоці, тобто у культурних конотаціях [11], які відображують зв'язок асоціативно-образної основи з реаліями, стереотипами та культурними символами. Тобто, для функціонального аналізу доречно брати за основу семантичний (ідеографічний) аналіз ФО з компонентом «час», а саме ФСП та ФСГ.

Фразеологічні одиниці з компонентом «час» та їх відповідні інваріанти, що збагачують їх прагматичний потенціал, у дискурсі виконують декілька okazіональних комунікативно-прагматичних функцій, зокрема [4]:

- експресивну функцію;
- образно-експресивну функцію;
- енциклопедичну функцію (ФО репрезентує культурну інформацію);
- соціально-інформативну функцію.

У певних комунікативних ситуаціях ФО з компонентом «час» в англійській мові можуть одночасно реалізувати декілька okazіональних комунікативно-прагматичних функцій.

ФО на позначення концепту «час» в англійській мові репрезентують негативні (залежність, конфронтація) та позитивні (допомога, свобода дій) інтерперсональні відносини. Одиниці, що входять до певних ідеографічних груп, можуть об'єктивувати як позитивні, так і негативні аспекти

міжособистісної взаємодії, наприклад, група емоційної реакції містить одиниці як з позитивною оцінкою, так і з негативною.

Прагматичні функції включають вираження мовцем оцінки дійсності, а саме часового простору. Так, наприклад [12], фразеологічні синонімічні варіанти *to give somebody a hard time; to give a pretty hard time* (докучати комусь) акумулюють в собі негативну конотацію.

Реалізація певних задач, стратегій і тактик є невід'ємним елементом комунікативної діяльності людини. З цією метою використовуються конкретні комунікативні засоби, такі як ФО. Основними комунікативними стратегіями міжособистісної взаємодії є кооперативна, емотивна, конфронтативна [10].

Емотивна стратегія передбачає використання лексем, які виражають психічний або емоційний стан, переживання комунікантів [10], наприклад, такі фразеологічні інваріанти як [12]: *time hangs heavy on (one's hands)* (час спливає повільно); *Times were hard* (тяжкі були часи), викликає в адресата певні емоції та сприяє емоційній розрядці адресанта. Вжиті ФО спрямовані на відтворення емоційного стану та досягнення прагматичних цілей.

На меті конфронтативної стратегії використання ФО задля є нанесення моральної шкоди опоненту, тобто адресату повідомлення, Конфронтативна стратегія включає ряд комунікативних тактик: негативна оцінка, присоромлення, навіювання, скарга, провокування, заперечення, засудження дій, емоційний тиск, образа, обурення, погроза [10]. Таким чином, використання тактики навіювання спрямоване на те, щоб вплинути на свідомість, поведінку, думки та волю людини. Наприклад, синонімічні ФО на позначення ФСП «цикл» ФСГ «життя людини» [12]: *waste one's time; trifle away one's time* (витрачати дарма час).

Кооперативна стратегія використовується задля пошуку взаєморозуміння між комунікантами, налагодження стосунків і реалізується в тактиках вираження оцінки, непрямого засудження дій, скарги, поради, переконання, аргументації, прохання, попередження та співчуття [10]. Наприклад, синонімічні фразеологічні одиниці на позначення ФСП «період/ відрізок

часу»[12]: *Time tames the strongest grief; Time is the great physician (Час – найкращий лікар)* реалізують кооперативну стратегію.

Типовою особливістю вживання ФО з компонентом «час» у англійській мові є багатофункціональність, яка забезпечує посилення перлокутивного ефекту повідомлення та сприяє досягненню поставленої прагматичної мети. За В. В. Тимофеевою [9], фразеологічні одиниці легко пристосовуються до потреб комунікативної ситуації унаслідок гнучкості й динамізму структури і семантики. Така особливість ФО призводить до виникнення різноманітних прагматичних конотацій, які деталізуються й уточнюються відповідно до конкретних прагматичних параметрів комунікативної ситуації [9]. Прагматичною установкою таких перетворень є зацікавлення адресата та здійснення емоційно-оцінного впливу.

Висновки. Отже, концепт як ключовий елемент концептуальної та мовної картин світу вивчається з урахуванням екстралінгвістичних особливостей, про що й свідчить його типологія. Універсальність концепту «час» зумовлює його тришарову структуру та відображає розвиток поняття часу у лінгвістиці та мові загалом. Нами досліджено роль ядерного компонента фразеологізмів на позначення універсального концепту «час» в англійській мові, а саме компоненту «time» та його синонімічних замінників, що також є компонентами концептосфери, і це підтверджує існування семантичної варіантності. Представлені варіантно-синонімічні ряди тематичних груп даних фразеосемантичних полів дають підставу стверджувати, що завдяки гнучкості своєї семантики, фразеологізми мають здатність модифікуватися залежно від потреб комунікативної ситуації та прагматичних цілей, що включають позитивну або негативну оцінку часу та його концептуальних полів. Фразеологічні одиниці, що вербалізують концептосферу «час» та їх інваріанти, свідчать про конкретні уявлення про категорію часу в англійській картині світу і є перспективним напрямком подальшого наукового пошуку на предмет взаємозв'язку когнітивної семантики та комунікативної прагматики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьева О. В. Семантическая структура концепта время и ее отражение во фразеологических системах английского, испанского и русского языков: авторефер. дис. ... канд. филол. наук. : 09. 11. 07 / О. В. Афанасьева; Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2007. – 188 с.
2. Константы: словарь русской культуры / [авт.-сост. Ю.С. Степанов] –2-е изд., испр. и доп. – М.: Акад. Проект, 2001. – 990 с.
3. Копиленко М. М., Попова З. Д. Фразеосочетание и понятие / М. М. Копиленко, З. Д. Попова // Вопросы фразеологии. – Самарканд, 1979. – Вып. 14. – С. 15-22.
4. Мокиенко, В. М. Загадки русской фразеологии / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Авалон: Азбука-классика, 2007. – 256 с.
5. Прадід, Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)/ Ю. Ф. Прадід. – К.; Сімферополь, 1997. – 252 с.
6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
7. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Б. А. Серебренников [и др.]; отв. ред. Б. А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
8. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / [авт.-уклад. Селіванова О. О.]. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
9. Тимофеева В. В. Семантические и коммуникативно-функциональные особенности фразеологии в американском варианте английского языка / В. В. Тимофеева // Проблемы формирования национально-специфического компонента германских языков. – Москва : Наука, 1990. – С. 58-63.
10. Фещенко Ю. І. Роль компонентів ідіоматичного простору “homo socialis” у реалізації комунікативних стратегій і тактик (на матеріалі сучасної англійської мови) / Фещенко Ю. І. // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. – Т. 55. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 198-206.

11. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ю. А. Фірсова; Київ. нац. лінгв. ун-т.— К., 2002. — 194 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Англо-русский краткий словарь идиом, устойчивых выражений: словарь [Электронный ресурс] / [авт.-сост. Н. Белинская]. — 2003. Режим доступа: URL: <http://knigi.tor2.net/index.php?id=2639270>.